

X. ÉLETRAJZI KISLEXIKON

Az olvasókönyvben szereplő jelentősebb magyar és külföldi (európai) személyiségek, elsősorban Géza nagyfejedelem, Szt. István és kortársai fontosabb életrajzi adatait tartalmazza.

Aba Sámuel: lásd Sámuel

Ajtony: dél-magyarországi törzsi vezető, „tartományának” székhelye Marosvár (a későbbi nevén Csanád), ahol görög rítusú monostort alapított. A nagy hatalmú úrral 1030 előtt számolt le Szt. István. A Csanád vezette királyi sereg hadait legyőzte, őt magát megölték. Históriaját legrészletesebben Szt. Gellért legendájából ismerjük.

András: Árpád-házi herceg, Vászoly középső fia, 1015 táján születhetett. Apja megvakítása után Szt. István száműzte testvéreivel együtt. Rövid ideig Csehországban (1031–1032 körül), majd Lengyelországban (1032–1034 k.) élt, s onnan bátyjával, Leventével együtt Kijevbe, I. (Bölcs) Jaroszláv nagyfejedelem udvarába ment, ahol 1038 körül feleségül vette az uralkodó leányát, Anasztáziát. A Péter király uralmával elégedetlen magyarok 1046-ban visszahívták Magyarországra. 1046–1060 között Magyarország királya. Fiai: Salamon és Dávid.

Anonymus: III. Béla király jegyzője, aki az ősidőktől a honfoglalás koráig megírta a magyarok regényes történelmét a 12/13. század fordulóján. Az általa leírt események és név magyarázatok többnyire írói fantáziájának szüleményei, de megőrzött régi családi és néphagyományokat is.

Asztrik: Esztergomi majd kalocsai érsek. A hagyomány szerint Rómából ő hozott koronát István nagyfejedelemnek és felhatalmazást az egyházmegyék megszervezésére. Eredeti neve Asrik lehetett, ebből származik a magyar „érsek” szó.

II. (Bolgárölő) Baszileiosz: A Római (Bizánci) Birodalom császára (976–1025), Szt. István kortársa. Fékezhetetlenül erőszakos és célratörő, hadjárataiban sikeres uralkodó, aki jelentősen megnövelte országa területét. Szt. Istvánnal szövetségben harcolt a bolgárok ellen s meghódított Sámuel cár országát. Az elfogott bolgár sereg katonáit megvakította, ekkor kapta a „bolgárölő” melléknevet. Utódja VIII. Konstantinos (1025–1028), majd III. Romanos Argyros (1028–1034) és IV. Mikhaél (1034–1041).

Béla: Árpád-házi herceg, Vászoly fia, Levente és András öccse, 1015–1020 k. születhetett. Neve talán török eredetű lehet (bujla = béla = „előkelő”). Andrással együtt apjuk megvakítása után cseh- majd lengyel földre ment. Ott a pogány pomerának ellen harcolva párviadalban diadalmaskodott egy pomerán vezér fölött. Győzelme jutalmaként feleségül vehette Micskó lengyel fejedelem leányát. Ekkor

keresztelkedhetett meg (keresztény neve, amit Magyarországon nem használt: Adalbert). Lengyel földön születtek első fiai: Géza és László. Bátyja, Levente halála (1047) után az akkor még gyermektelen András király Magyarországra hívta. Családjával hazaköltözött (1048 k.), s itt született harmadik fia, Lampert. Magyar király 1060–1063 között.

Benedek: Remete-szerzetes, Szt. István király kortársa. A Vág folyó völgyében remetészkedő Szt. Zoerard (András) tanítványa. Rablók ölték meg, 1083-ban Zoerarddal együtt szentté avatták. Legendáját Mór pécsi püspök írta meg.

II. Boleslav: A cseh uralkodó nemzetség (Premysl) tagja. Fejedelemként uralkodott: 967/72–999 között. A cseh állam központja Prága, melynek püspöksége 972-ben létesült. Utódja III. Boleslav (999–1003), majd Jaromír (1003, 1004–1012, 1033–1034).

Boleszló (Vitéz): I. Mieszko fia. Lengyel fejedelem (992–1025), majd 1025-ben az első megkoronázott lengyel király. Szt. István király sógora. Fia Veszprém (Bezprym), akit anyjával együtt eltaszított magától. Utódja másik fia, II. Mieszko (1025–1031 majd 1032–1034).

Bonipert: Pécs első püspöke (1009–1036). Talán francia földről származott. Fulbert chartres-i püspöktől levélben kért és kapott egy kitűnő latin nyelvtankönyvet.

Csanád: Szt. István király kortársa, rokona, a Csanád nemzetség ősatya. Egy ideig állítólag Ajtony szolgálatában állt, majd Istvánhoz szökött s hadainak vezéréként diadalmaskodott Ajtony fölött, mint Szt. Gellért legendája elbeszéli. Megkeresztelkedett, s a később róla elnevezett megye ispánja lett. A marosvári görög szerzeteseket az általa alapított oroszlámosi monostorba telepítette át.

Deodatus: Kitalált személy. A 14. századi krónikakompozíció (Képes Krónika) szerint apuliai gróf, aki a tatai monostor alapítója és Szt. István keresztapja lett volna, akit a király tiszteletből „Tatának” szólított.

Domokos: A pannonthalmi adománylevélben (1002) mint első esztergomi érsek fordul elő.

Gellért: A csanádi egyházmegye első püspöke, hirtel halálra szűnő. Velencei származású. Remetészkedés után a Szentföld felé útnak indulva Magyarországon Szt. István király magánál tartotta és fia, Imre herceg nevelőjévé tette. 1024-ben Bakonybélbe vonult vissza. 1030-ban tette meg Szt. István a csanádi egyházmegye első püspökévé. Térített, egyházakat, monostort, iskolát alapított. Mind Péter király, mind Aba Sámuel országlását élesen bírálta. 1046-ban a pogánylázadás során a Kelen-hegyről (emlékére neve azóta Gellért-hegy) letaszítva szörnyethalt. 1083-ban szentté avatták. Legendája több változatban maradt fenn.

Géza: Magyar nagyfejedelem (970 k.–997), akit egyes korabeli krónikák „királyként” is említenek. Talán használta is ezt a címet, amit azonban a korabeli európai

keresztény uralkodók hivatalosan nem ismertek el. Megkeresztelkedve az István nevet kapta, csakúgy, mint Vajk nevű fia. Felesége az erdélyi gyula leánya, Sarolt. Mindent megtett a Német-római Császársággal való békés megegyezés érdekében. Neki és feleségének köszönhető az erőteljes és gyors ütemű keresztény térítés megkezdése. Várak és uralkodói birtokközpontok hálózatának építését kezdte meg. Szentmárton (Pannonhalma) bencés monostorának alapítója (996). Tevékenységét utódjaként fia, István folytatta és teljesítette ki. Négy felnőtt kort megért leánya közül az egyik Vitéz Boleszló lengyel fejedelem, másik Gavril Radomir bolgár trónörökös, a harmadik Orseolo Ottó velencei doge, a negyedik (Aba) Sámuel felesége lett.

Gizella: Az első magyar királyné. II.(Civakodó) Henrik bajor herceg leánya, II. (szent) Henrik német-római császár testvére. 995 k. vette feleségül István nagyfejedelem. Több gyermeke született, de közülük csak Imre érte el a felnőtt kort. Férjét még több mint két évtizeddel túlélte, a passai bencés monostorban van eltemetve. A Képes Krónika célzatosan (alaptalanul) negatívan mutatta be tevékenységét. Halála után szentként tisztelték, de kanonizálására eddig nem került sor.

Gyula: A 10–11. században magyar méltóságnév és személynév is egyben, eredeti alakja „jila” vagy „gyila” lehetett. A 10. század közepe táján élt gyula (szláv neve állítólag Prokuj) járt Konstantinápolyban is, ahol megkeresztelkedett, s térítő püspökként tiszántúli birtokára (Gyula városa örzi máig emlékét) hozta Hierotheos szerzetest. Leánya Sarolt, Géza nagyfejedelem felesége, Szt. István király anyja. Gyulára Szt. István király 1003-ban haddal támadt, elfogatta családjával együtt. A fogságból a lengyel fejedelemhez szökött. Fiai Baja (Bua) és Bonyha, akiket Szt. István utódja, Péter király, mint összeesküvőket kivégeztetett. Gyulafehérvár a hagyomány szerint a gyulák ősi székhelye. Valójában a 970-es évek elején a Stefanosznak (Istvánnak) keresztelt gyula tette át székhelyét Erdélybe. Fehérvárra, amely máig örzi ennek emlékét a nevében: Gyulafehérvár. Ekkoriban épült föl itt az első templom, egy kerek rotunda. Gyalakuta (Gyulakuta): Dévától északnyugatra (román neve: Gialacuta) szintén a gyulák erdélyi uralmi területére utaló helynév. A háromszéki Erdőszentgyörgytől délnyugatra Gyulakuta (román neve: Fintinele) is a gyulák egykori birtoklására utal.

Hartvik: Győri (?) püspök, Szt. István király egyik életrajzának (legendájának) írója.

II. (Szent) Henrik: II. (Civakodó) Henrik bajor herceg fia. A szász dinasztia utolsó uralkodója. Német király (1002-től), majd német-római császár (1014–1024), Gizella magyar királyné testvére, Szt. István király sógora. Mélyen vallásos volt, sokat tett az állam és az egyház együttműködéséért. 1146-ban avatták szentté. István Magyarországgal mindvégig jó kapcsolatot tartott fenn.

Hont: Német földről érkezett előkelő. Egy felvidéki vármegye névadója lett (bizonyára első ispánjaként). A pannonhalmi kiváltságlevél szerint a Koppány ellen induló sereg egyik vezetője Pázmányai és Orcival együtt. A Képes Krónika szerint

István nagyfejedelem személyes védelmezője a csata során. Kézai Simon krónikája szerint testvérével, Pázmánnyal együtt a Szentföldre utazva Géza nagyfejedelem marasztalta magyar földön és fogadta szolgálatába.

Imre: Szt. István fia, trónörökös. 1031-ben halt meg (Biharban vagy a Bakonyban?), vadászbaleset következtében, kb. 25–30 éves korában. Nevelője Szt. Gellért volt. A dunántúli orosz határőrnépek (vagy a testőrség) vezetője az 1020-as években. Felesége a bizánci császári családból származott. 1083-ban szentté avatták.

I. (Szent) István: Géza nagyfejedelem és Sarolt fia. A 970-es években született. 997-ben követte apját a nagyfejedelemi hatalomban. Sikeresen harcolt a hatalmát megkérdőjelező és ellene támadó Koppány ellen. 1001-ben királlyá koronázták. Pénzt veretett, törvényeket hozott. Kiépítette az önálló magyar egyházi szervezetet (irányítója az esztergomi érsek). Monostorokat alapított, több száz templomot építtetett. Letörte az ellene fellépőket, az erdélyi Gyulát, Vászolyt, Ajtonyt. Sikeresen megvédte országát a lengyel és német támadásokkal szemben. eredményesen hadakozott a bulgárok ellen. Vitathatatlan tekintélynek örvendett, egész Európa megbecsülte, tisztelte. Uralkodói elveit fiához intézett Intelmeiben fogalmazta meg. 1038-ban halt meg, miután egyetlen nagykorúságot elért fia, Imre herceg halála (1031) után húga fiát, a velencei Orseolo Pétert jelölte utódjául. A székesfehérvári bazilikában temették el (1038). Kőszarkofágja máig megmaradt. 1083-ban szentté avatták. Jobb kezét, mint ereklyét, a budapesti Szt. István bazilikában őrzik, s évente aug. 20-án ünnepélyes körmenet tartanak tiszteletére.

I. Jaroszláv (Bölcs): Kijevi nagyfejedelem (1019–1054). Eredetileg Novgorod helytartója, majd bátyját legyőzve lett Kijev ura. Támogatta a kereszténység terjesztését, a görög egyházi szövegek ószláv nyelvre való átültetését. Nagy könyvtárat gyűjtött össze. Templomokat, monostorokat alapított. Görög építőmesterei tudását dicséri a Szófia-székesegyház, a kijevi vár híres Aranykapuja. Törvénykönyv (Russzkaja Pravda) összeállítása alapját képezik rendeletei. A Kijevi Rusz déli határait fenyegető besenyőkre súlyos vereséget mért. Egyik leányát András magyar herceg, a másik kettőt III. Harald norvég ill. I. Henrik francia király vette feleségül.

Keán: A bolgárok és szlávok fejedelme, akivel az erdélyi Gyula legyőzése (1003) után harcolt Szt. István a 14. századi krónikakompozíció szerint. Neve a „kagán” méltóságjelölő szóból ered. Személyének pontos azonosítása eddig nem sikerült. Anonymus „Nagy Keán” vezére költött személyiség.

II. Konrád: A száli dinasztia megalapítója. Német király (1024-től) és német-római császár (1027–1039). Keleti irányban hódító politikát folytatott. 1028-ban a lengyelek, 1030-ban Szt. István ellen indított hadjáratot.

Koppány: Az Árpádok családjából származó dél-dunántúli (somogyi) nagyúr, aki, mint idősebb, jogot formált Géza halála után a nagyfejedelemi rangra, s régi magyar szokás szerint el akarta venni feleségül Géza özvegyét, Saroltot is. Fegyverrel tá-

madt Veszprémre, Sarolt birtokaira, de seregét István hadai megsemmisítették. Koppányt megölték, testét elrettentésül négy felé hasítva az esztergomi, veszprémi, győri és az erdélyi kapukra függesztették.

Levente: Árpád-házi herceg, Vászoly legidősebb fia, András és Béla bátyja. Testvéreivel együtt cseh, lengyel földre ment. Élete végéig nem keresztelkedett meg. Nem sokkal András királlyá koronázása után (vagy közvetlenül azt megelőzően?) halt meg.

Merkur: Székesfehérvári örkanonok, a Hartvik-féle Szt. István-legenda szerint 1083-ban (valójában már ezt megelőzően, talán 1061-ben) a királyi bazilikában lévő temetkezőhelyről István király jobb karját (az egyik ujján lévő értékes gyűrűvel együtt) elemelte és Biliar vármegyei családi monostorukba helyezte el, amely a becses ereklyéről a Szentjobb nevet kapta. Talán 1084-ben, Szt. László király ottani látogatása idején vallotta be tettét az uralkodónak, aki az eddigi fa apátsági épület helyett kőből való monostort emeltetett s gazdag javadalmat biztosított a becses ereklye őrzésére, amely csak a 15. században került vissza Székesfehérvárra.

I. Mieszko: Lengyel fejedelem (960–992), a Piast-dinasztia első uralkodója. 966-ban megkeresztelkedett. Gézához hasonlóan a keresztény lengyel állam megerősítését ő kezdte meg. Művét folytatta és kiteljesítette fia, I. Boleszló.

Mihály: Taksony nagyfejedelem fia, Géza nagyfejedelem testvére, Vazul és Szár László apja.

Mór: Pécsi püspök (1036–1075 k.). Első magyar származású főpapjaink egyike. A Pannonhalmi bencés monostorban tanult, ahol szerzetes, majd apát lett. Az első magyarországi legenda (Szt. Zoerard és Benedek élete) írója 1064 k. 1848-ban boldoggá avatták.

Orci: Német földről érkezett lovag, egyike Szt. István vezéreinek a pannonhalmi adománylevelével (1002) szerint. Ispánként említi a hamisított, 1037-re keltezett bakonybéli alapítólevelével.

Orseolo Ottó: Velencei doge (1109-1026), Szt. István király sógora (egyik húgának a férje).

I. (Nagy) Ottó: A szász dinasztiából származó I. Henrik fia. Német király (936-tól) majd német-római császár (962–973). 955-ben döntő győzelmet aratott a „kalandozó” magyar seregek fölött Augsburg közelében. Qudlinburgban (néhány héttel halála előtt) tartott nagy udvari gyűlésen fogadta Géza nagyfejedelem követőit, ami a magyarokkal való megbékélés látványos aktusa volt. Támogatta 972-től a magyarok keresztény hitre térítését célzó akciókat.

II. Ottó: I. Ottó fia. 961-től német király, 967–983 között német-római császár (973-ig apja mellett társuralkodó). Háborúk egész sorával tudta csak biztosítani birodalma egységét.

III. Ottó: Német-római császár (983–1002). 998-tól Rómát tette birodalma székhelyévé. Egykori tanárával, II. Szilveszter pápával teljes egyetértésben intézte Európa ügyeit. A pápa koronát, ő a királyi hatalom jelvényeként lándzsát küldött István nagyfejedelemüknek.

Pázmány: Német földről érkezett lovas, Hont testvére, egyike a Koppány elleni harcban István nagyfejedelem serege vezetőinek.

Péter: Szt. István unokaöccse, anyja István testvére, apja az Orseolo családból származó Ottó velencei doge. Imre herceg halála (1031) után trónörökös, majd István utódja (1038–1041, 1044–1046). Az uralmával elégedetlenek kétszer is elűzték trónjáról. 1046-ban elfogták, sebeibe belehalt.

Sámuel: Szt. István sógora, udvarispánja (a későbbi nádorispán elődje). Kettős néven említik általában a történeti irodalomban (Aba Sámuel). Eredeti neve Sámuel (ez szerepel pénzein is). Anonymus említi, hogy „kegyességéért Abának” hívták. Az „aba” török szó, jelentése „apa”. A héber eredetű Sámuel névből arra is következtetnek, hogy talán zsidó vallású lehetett. Amikor az elégedetlen előkelők elűzték 1041-ben Szt. István utódját, Péter királyt, Aba lett az utódja (1041–1044). Neki is sokasodott azonban ellenzéke, s amikor Péter visszatért a német uralkodó, III. Henrik seregei támogatásával, a Ménfő melletti csatában csapatai jórészt elárulták Sámuelt, akit menekülés közben megöltek. Sajat monostorában, Sáron temették el. Később sokan szentként tisztelték.

Sámuel: Bolgár cár (976–1014). Eleinte sikeres háborúkat folytatott a Római (Bizánci) Birodalommal, majd döntő vereséget szenvedett, s ezt követően több mint másfél évszázadra elvesztette Bulgária az önállóságát.

Sarolt: Az erdélyi gyula leánya, Géza nagyfejedelem felesége. Görög rítus szerint keresztelték meg, még házasságkötése előtt, keresztény nevét azonban nem örítették meg az irások. Sarolt jelentése „fehér hölgyeményét”. Nagy szerepet játszott a magyarság keresztény hitre térítésében. Valószínű, hogy inkább az ortodox irányzatot támogatta, aminek a gyulák tisztántúli és erdélyi területein kívül Veszprém lehetett a fő bázisa. Ott épült a Szt. György templom meg a görög rítusú veszprémvölgyi apácakolostor, ami Géza és Sarolt alapítása lehet. Legalább hat gyermeke született, azonban három leányon kívül csak fia, István érte meg a nagykorúságot. Rendkívüli egyéniség lehetett, amire a korabeli krónikák is utalnak. Mivel nem latin, hanem görög rítus szerint keresztelték, a korabeli külföldi katolikus egyházi személyiségek meglehetősen ellenségesen, fenntartásokkal tekintettek rá, nem tartották „igazi” kereszténynek. Férje halálakor (997) még élt, Koppány feleségül is akarta venni, régi magyar szokás szerint. Későbbi sorsáról nem szólnak a krónikák. Nevét Erdélyben, a Küküllő vidékén, Hevesben (Sarud), Kapuvár közelében Sarród és Répcesarud) máig megőrizték helyneveink. Géza és Sarolt Balaton-vidéki birtoklására utalhat Balatonkenese neve is.

Szár László: Géza nagyfejedelem testvérének, Mihálynak a fia, Vazul testvére. A 14. századi krónika tudatosan ferdít, amikor tőle származtatja Vazul (Vászoly) fiait.

II. Szilveszter: Az első francia származású római pápa (999/1003). Rendkívüli műveltségű személyiség. A rheimsi érseki iskola vezetője, majd bencés apát, aztán rheimsi érsek. Koronát és „apostoli keresztet” küldött István nagyfejedelemünknek.

Vászoly: Más néven Vazul. Árpád-házi herceg, Mihály fia, Szt. István nagybátyja. Neve a görög Baszileiosz névből magyarázható, amiből valószínűsíthető, hogy görög rítus szerint keresztelheték. Felesége egy Tátyony nembeli leány. Fiai: Levente, András, Béla. Fia, Imre herceg halála után Szt. István a nyitrai várban tartotta fogóságban Vászolyt. Mivel nem fogadta el, hogy István a velencei Pétert jelölje utódjának, megvakították, fiait száműzték. Csak a 14. századi krónikakompozíció (Képes Krónika) állítja, hogy meg is süketítették (fülébe forró ólmot öntöttek volna), ami nem valószínű. István kisebb legendája az uralkodó elleni összeesküvésben is részesnek tartja. Kézai Simon Gizella királyné intrikájának tudja be (valószínűleg alaptalanul) Vászoly uralkodásra alkalmatlanná tételét. Vászoly nevét a Balaton vidékén, Nagyvázsony közelében máig megőrizte egy festői falucska. Több mint két és félévszázadon át uralkodó Árpád-házi királyaink mindegyike Vászoly leszármazottja.

Vecellin: A 14. századi krónikakompozíció (Képes Krónika) szerint Szt. István Koppány ellen induló seregeinek bajor származású vezére, aki a harcban megölte Koppányt. A Rád nemzetség őse.

Zoerard: Szerzetesi nevén András. Remete a Vág völgyében, a zabori bencés kolostor közelében. Vagy lengyel, vagy Adria környéki (pólai) származású. Tanítványa vértanúhalált halt Benedek. Legendáját 1064 körül az őt személyesen ismerő Mór pécsi püspök írta meg. 1083-ban avatták szentté.